

УДК 347.764

<http://doi.org/10.5281/zenodo.2638400>

orcid.org/0000-0002-4744-7403

© Микитюк В.О., 2018

orcid.org/000-0002-8620-1887

© Микитюк С.О., 2018

В.О. Микитюк, С.О. Микитюк

ДІЯЛЬНІСТЬ КОЛЕГІЙ ЯК ЗАПОРУКА ВИНИКНЕННЯ СТРАХОВИХ ВІДНОСИН У СТАРОДАВНЬОМУ РИМІ

V. Mykytyuk, S. Mykytyuk

ACTIVITIES OF THE COLLEGIA AS A GUARANTEE OF THE EMERGENCE OF INSURANCE RELATIONS IN ANCIENT ROME

Анотація. У статті автори розглядають діяльність колегій у Стародавньому Римі, які започаткували ідею необхідного захисту особи від зовнішніх негативних явищ і подій, що стало підставою виникнення і розвитку страхових відносин. Діяльність колегій досліджується з точки зору історичних, правових, економічних, торговельних особливостей функціонування тогочасного суспільства. Особлива увага звертається на діяльність військових колегій, які надавали матеріальний захист представникам римської армії, створюючи умови для виникнення особистого страхування.

Ключові слова: жрецькі колегії, зростання капіталу, негативні події, військові колегії, організації взаємного страхування.

Анотация. В статье авторы рассматривают деятельность коллегий в Древнем Риме, которые начали использовать идею необходимой защиты человека от внешних негативных явлений и событий, что стало основанием возникновения и развития страховых отношений. Деятельность коллегий исследуется с точки зрения исторических, правовых, экономических, торговых особенностей функционирования древнего общества. Особенное внимание обращается на деятельность военных коллегий, которые давали материальную защиту представителям римской армии, создавая условия для возникновения личного стархования.

Ключевые слова: жреческие коллегии, увеличение капитала, негативные события, военные коллегии, организации взаимного страхования.

Abstract. In the article the author examines the activity of collegiums in Ancient Rome which began to use the idea of necessary protection of a person from external negative phenomena and events, which became the basis for the emergence and development of insurance relations. The activities of the collegiums are examined from the point of view of the historical, legal, economic, commercial features of the functioning of the ancient society. Particular attention is paid to the activities of the military collegiums, which provided material protection to representatives of the Roman army, creating conditions for the emergence of personal insurance.

Key words: priestly collegiums, capital increase, negative events, military collegiums, mutual insurance organizations.

У сучасному світі страхування є важливим складовим компонентом економіки, тому звернення до історичних особливостей його виникнення є актуальним і доцільним. Динаміка розвитку промисловості і різних процесів в економіці, соціумі несе багато ризиків, те яким чином страхування може покрити потенційні загрози багато в чому визначає ступінь розвитку цього сектора і можливість реагувати на нові потреби часу створенням нових страхових продуктів. Страхування – є універсальним інструментом, створеним людством для економічного захисту своїх майнових інтересів.

Страхування, його історія виникнення завжди цікавила науковців як минулого, так і сьогодення. Вже на початку ХХ століття з'явилися значна кількість наукових статей і праць, присвячена даній тематиці. Серед них роботи К. Воблого «Основи економії страхування», С. Рибнікова «Нариси з історії страхування» та В. Райхера «Суспільно-історичні типи страхування».

Серед українських вчених ХХІ століття, які звертаються до питань страхування, можна виокремити А.М. Єрмошенюк, А.М. Зальотов, О.А. Слюсаренко, В.Д. Базилевич, В. Шапран та ін.

Метою статті є розкрити значення колегій у Стародавньому Римі, діяльність яких створювала необхідні умови для виникнення і формування страхових відносин.

Слід зазначити, що діяльність колегій була обумовлена такими факторами, як розвиток держави, права, економічних і торговельних відносин, які мали свої особливості залежно від історичних періодів, притаманних для Стародавнього Риму. Серед таких періодів виокремлюємо: архаїчний (період рексів) – 753–509 рр. до н. е.; республіканський – 509–30 рр. до н. е.; період імперії – 30 р. до н. е. – 476 р. н. е. Втім, останній період поділяють на ранню імперію (принципат) – 30 р. до н. е. – 285 р. н. е. – і пізню імперію (домінат) – 285–476 рр.

Варто нагадати, що основними джерелами доходів стародавніх римлян архаїчного періоду було землеробство, скотарство. Крім того, скотарство – *rescus* – відігравало роль зворотного капіталу: ним, шляхом обміну, задовольнялися поточні потреби сім'ї. У стародавні часи худоба відігравала роль грошей, про що свідчить сама назва останніх *rescupia* (від *rescus*). Так, і в архаїчний період, і на початку республіки майнові штрафи призначалися у вигляді певної кількості голів худоби. Наприклад, *Lex Aternia Tarpeia* – закон Атернія – Тарнея (453 р. до н. е.) встановлював законний максимум штрафу, за межі якого не повинен виходити магістрат – 30 биків і 2 вівці [Покровський, с. 50–51]. Пізніше, як платіжний засіб з'являється метал – мідь (але у злитках) і лише значно пізніше починає карбуватися монета – за однією з версій – в період правління Сервія Туллія, за іншою – при децемвірах (451–450 рр. до н. е.).

Архаїчний період пов'язаний із суттєвим впливом релігії на різні сторони життя римських громадян. Тут ще важко чітко розмежувати сферу світського і сакрального права. Деякі діяння, які не мали значення для права, вважалися такими, що порушують приписи релігії і, за вироком сакрального суду, тягли за собою істотні покарання. Дійсно, вирішення таких ситуацій потребувало

спеціальних теологічних і юридичних знань, додаткового захисту. Такі відомості і такий захист можна було отримати у жрецьких колегіях. Тож, жрецькі колегії створювалися для захисту людей і суттєво впливали на порядок здійснення державної влади.

Впорядкованість функціонування жрецьких колегій пов'язана з правлінням другого царя Нуми Помпілія (з 715 р. до н. е.), який запровадив ряд реформ, намагаючись систематизувати релігію і здійснити суттєві зміни у суспільному і державному устрої Стародавнього Риму. Так, Нума створив колегію понтифіків (*pontifices*) – первосвящеників, які тлумачили волю богів, проводили публічні і приватні жертвоприношення, контролювали обряди поховання.

Здійснюючи правовий захист громадян, понтифіки проводили богослужіння, зосереджували у своїх руках знання про правові основи життя римського полісу і громадянського суспільства (*civitas*). Для того, щоб отримати необхідний захист, кожний громадянин перед тим як іти до суду, спочатку звертався до понтифіка і отримував його згоду – підтвердження можливості отримати такий захист і наявність відповідного звичаю. У колегії вироблялися правила і прийоми тлумачення, велися записи юридичних прецедентів (*commentarii pontificum*). Лише у понтифіків можна було отримати юридичну пораду.

Очолював колегію – великий понтифік (*pontifex maximus*), до його обов'язків входило здійснення контролю над усіма жрецькими колегіями.

Сфера публічного права, коло політичних справ, також не була вільною від різноманітних сакральних впливів і знаходилася під захистом колегії авгурів. Найбільше значення тут мав інститут *auspicial*, тобто релігійної ворожби. Перед початком будь-якої значної події кожний окремих громадянин і вся держава в особі органів влади попередньо намагалися дізнатися волю богів: чи сприяє вона цій події (скликання народних зборів, обрання посадової особи тощо) чи ні. Засобами пізнання цієї волі богів були небесні знамення, поведінка священних птахів і так далі. Але тлумачення цих засобів потребувало спеціальних знань, які зберігалися і підтримувалися в іншій жрецькій колегії – авгурів. Так, авгури мали значний вплив на політичні події, бо оголосивши передвістя несприятливим, вони могли зупинити проведення будь-якої державної справи. Тому патриції у боротьбі з плебеями дуже довго не допускали останніх до участі в цій колегії [6]. Така ж ворожба використовувалася для прийняття рішення щодо кожної окремої особи: чи варто звертатися до понтифіків, чи укладати договір та ін.

Міжнародні відносини і захист громадян від ворогів залежали від норм сакрального права і контролювалися колегією феціалів. Перед оголошенням війни феціали як послы відправлялися для переговорів до супротивників і, у випадку безуспішності, після виходу до пограничної межі, кидали спис, що означало початок війни. Вони ж скріплювали мир клятвами і жертвоприношеннями. Колегія з двадцяти феціалів була неначе живим архівом, у якому зберігалися відомості про всі мирні договори. Також колегія вирішувала питання про звільнення полонених.

Колегія жриць-весталок мала розширені можливості служити на користь кожної людини. Так, злочинець, який звертався за захистом до жриці міг отримати звільнення від покарання. Колегія опікувалася культом вічного вогню, спочатку діяла у кількості двох жриць, згодом їх було чотири. Були встановлені правила їхнього навчання, діяльності. Весталки мали досить широкі права, порівняно з іншими жінками-мешканками Риму, проте до них висувалися також і особливі вимоги щодо їхньої благочестивості. Було також побудовано храм Вести, де зберігався священний вогонь.

Збереглися відомості, що другий цар Нума почав організовувати ремісників у цехи, правдивість яких підтверджується значним віком деяких корпорацій ремісників. Так, окремі види майстрів у військовій справі, займали особливе місце і в рядах сервіановських центурій (центурії теслярів і слюсарів – *lignarii* та *ferrarii* і дві центурії військових музикантів *cornicines* та *libicines*) [6, с. 50].

Тож, на початковому етапі існування суспільства важливим був захист, який може отримати людина від будь-яких незвичайних ситуацій, хоч він і не мав матеріального вираження. Такий захист надавали колегії (*collegium*), що являли собою колективи, корпорації осіб, пов'язані між собою єдиною метою – здійсненню культу або одним видом діяльності (професією).

Збільшення організацій ремісників і римських колегій наприкінці архаїчного періоду призвело до необхідності встановлення положень щодо заборони їх можливого посягання на суспільний порядок. Так, «Закони XII таблиць» містили положення про те, що члени колегій мали право укладати між собою будь-які угоди, але вони не могли порушувати будь-яких постанов, що торкалися суспільного порядку [Гай, I.4.Д. XLVII, Памятники римського права, с. 13].

Період республіки – центральний період римської історії, де відбувалося перетворення маленької латинської общини у велику державу з численними територіями. Натуральне господарство під впливом пожвавлення міжнародного обороту замінювалося інтенсивними економічними відносинами. Землеробство втрачало свою значущість в економічному житті Риму, перше місце почав обіймати капітал рухомий, грошовий і комерційний. А це все те, що було сприятливим для активного розвитку страхових відносин.

По-перше, економічне розшарування суспільства швидко прогресувало, прірва між багатими і бідними поглиблювалася. Рим виходив зі свого замкненого положення; разом з ростом і розширенням свого політичного впливу він втягувався у міжнародний економічний оборот, диктуючи свої юридичні закони світу. Активно розвивалися міжнародні відносини: Рим відкривався для більш дешевого хлібу, який завозився з більш родючих країн – Сицилії, Африки, що створювало велику конкуренцію місцевому, знижуючи його ціну і ускладнюючи господарське життя місцевого землевласника.

З Сирії завозили дорогі тканини, скло, ювелірні вироби; з Єгипту – льняні тканини, пшеницю, папірус; з Північної Африки – пшеницю, диких звірів, слонову кістку, золото; з Іспанії – срібло, олово, залізо, мідь; з Галлії – виног-

рад, вино, кераміку; з Германії, Британії – рабів. Незважаючи на складні умови (піратські напади, розбій), успішно розвивалася торгівля Риму з Індією та Китаєм. Поступово римські купці проникли на північ Європи. В III–IV ст. н. е. в обмін з Римом втягувалися народи Північного Причорномор'я, в тому числі й України.

Але торгівля не стала визначним фактором для зародження страхових відносин. Можливо, торговельні каравани (морські або сухопутні), які не були постійно діючими організаціями, створювалися з метою зменшення шляхових небезпек – *ad hoc*, для кожної окремої експедиції. Тож і склад таких торговельних (а разом з тим взаємострахових) колективів не відрізнявся постійністю. При таких умовах організація постійного страхового фонду шляхом регулярного стягування внесків не мала ніякого сенсу [2, с. 46].

По-друге, проблемою республіки була загальна військова повинність, бо як наслідок безперервних війн протягом першої половини республіки майже всі працездатні громадяни повинні були покидати свої земельні наділи для походів.

По-третє, одночасно з процесом перебудови аграрних відносин відбувався інший не менш важливий – зростання капіталу рухомого, грошового, що мав комерційний характер. Так, наприкінці першої половини республіки торговий і грошовий оборот вже не задовольнявся старою мідною монетою і у 269 р. до н. е. вона була замінена срібною – денарій, поряд з денарієм карбувалась більш роздрібна – сестерцій, а при Цезарі вводилась золота монета – *aureus* (100 сестерцієв) [6, с. 172–174]. Грошовий капітал збільшувався за рахунок військової здобичі, бо за загальним правилом Рим після підкорення ворога конфіскував у свою казну всю його казну. Рим ставав центром світової торгівлі і мирової спекуляції, центральною біржою всього античного світу. В ньому кипіло комерційне життя, розвивався складний грошовий оборот, формувалися професійні банкіри, з'являлася спекуляція на всі предмети торгівлі і промисловості.

Але, на думку І.А. Покровського, між капіталом римським і капіталом сучасним є велика різниця: капітал сучасний спрямований на виробництво, його головна сфера – промисловість; капітал римський, навпаки, мав характер торговий і спекулятивний [6, с. 175].

Всі вищеперелічені фактори мали негативний вплив на суспільство, де протиріччя між бідними і багатими поглиблювалися, капітал концентрувався в руках римської аристократії, плебеї не знали де застосувати свою працю (бо зберігалася значна кількість більш дешевої робочої сили – раби) і де шукати джерела для існування.

Своєрідним захистом від злигоднів для більшості населення стали колегії, кількість яких у республіканський період значно збільшилася. Крім того, процес зростання кількості колегій уряд не зупиняв, бо це був один із засобів допомоги найбіднішим верствам населення.

Колегія (*collegium*) складалась не менше ніж із трьох членів, обов'язково до складу входив магістратор, який опікувався цією колегією, в них об'єдну-

валися люди різних професій і становища. За законом їм надавалось право видавати статути і розпорядження, які не суперечили закону.

Склад колегій не був однорідним, поряд з людьми однієї професії до колегії входили вільні, вільновідпущеники і раби. Більше всього рабів було у «колегіях маленьких людей», існували колегії, до яких входили лише раби. Загальним правилом було те, що раби могли бути членами колегій лише зі згоди їх господарів. Соціальне значення колегій було помітним. Незаможним станам населення, і рабам вони замінювали сім'ю, державу і захищали від різних негативних подій. Колегії мали приміщення – клуби (*scholae*), як правило при храмі, де вони регулярно збиралися на загальні збори (*conventus*). У «школах» члени колегій на деякий час забували про тяжкі будні, спілкувалися, відпочивали, зустрічалися і розмовляли. Сімейний характер колегій проявлявся у відносинах членів колегій один з одним, які називали себе братами, сестрами, батьками і матерями. Тож, колегії мали територію (*area*), власну касу і майно, поступово додалися постійні внески, що забезпечувало можливість здійснювати захист і прокладало шлях до розвитку і вдосконалення страхових відносин.

Колегії могли мати різні форми їх організації і бути професійними спілками, військовими колегіями та ін.

До складу Римських професійних спілок (*collegia orificum et artificum*) входили ремісники і робітники різних професій: ковалі і каменярі, гончарі і склярі, мідники і ювеліри тощо. Близько до них за характером були колегії матросів, рибалок, землемірів, банщиків. Далі – колегії купців, що торгували хлібом, вином, лісом [2, с. 45]. Їх можна вважати яскраво вираженими організаціями взаємного страхування на випадок смерті.

До складу професійних спілок входили також і представники артистичних професій – мистецтва, ігор, видовищ: колегії акторів, музикантів і гладіаторів різних спеціальностей. Існували навіть колегії звідників і убогих (в Александрії) [2, с. 43].

Римські професійні колегії були організаціями, що тісно об'єднували своїх членів у різних сферах суспільного і особистого життя [2, с. 43]. Окрім спільності економічних інтересів, у колегіях існувала і спільність побутових. Так, значна увага в юридичних документах колегій приділялась організації сумісних урочистих зібрань і бенкетів, також охороні честі і достоїнства корпорації, корпоративній дисципліні. Статути передбачали накладення штрафів грошима і натурою (частіше за все вином) на членів колегії за неналежну поведінку, як усередині, так і поза колегією, за відсутність на зібранні або похованні померлого члена колегії тощо [Райхер, с. 43]. Наприклад, статут колегії Діани і Антиноя встановлював: «...якщо хтось для того, щоб створити шум, залишить власне місце і займе інше, він сплатить штраф у 4 сестерцій; якщо хтось наговорить нечемностей члену колегії, той заплатить штраф 12 сестерцій; якщо хтось образить голову товариства (*magistri*), штраф буде складати 20 сестерцій» [7, с. 178–179].

Нарешті, в умовах римського державного устрою і римських виборчих порядків, професійні колегії не були позбавлені і політичного значення, яке зростало у гострі моменти державного життя і набуло найважливішого значення під час епохи переходу від республіки до принципату [2, с. 44].

Однак, важливе значення для історії страхування мали такі професійні (релігійні) спілки, як *collegia tenuiorum* та *collegia funeraticia*. Деяка частина вчених вважали їх тотожними або з незначними відмінностями професійними спілками (Сльяшевич, Райхер). Їх основною метою було взаємне забезпечення своїм членам відповідного поховання (похоронна процесія, могила, пам'ятник тощо). Крім цього, вони матеріально підтримували своїх членів у випадку хвороби, каліцтва. Тобто сама виплата мала характер не тільки сплати витрат на поховання, але і виплати допомоги для сім'ї померлого [2, с. 45–46].

Момент появи цих колегій важко встановити, вчені вважають, що це республіканська епоха або принципату, але, наприклад, на думку В. Райхера, інші професійні спілки до появи останніх також відрізнялись наданням допомоги своїм членам, що пізніше юридично закріпилося в спеціалізованих *collegia tenuiorum*.

Дана спеціалізація була обумовлена загальним занепадом римської демократії з застосуванням політичних репресій, що зачеплювало і професійні колегії, які були проявом традицій республіканської державності. Їх діяльність все більше обмежувалася рамками, що призвело до появи *collegia tenuiorum*, які виконували більше функції похоронних кас, ніж професійні.

У зв'язку з чітко означеним страховим профілем і послабленням професійного значення процес розкладення позначився і на корпоративному устрої *collegia tenuiorum*. Так, у їх складі почали з'являтися й особи, що не належали до професії основної маси членів даної колегії. Був відкритий доступ в колегії рабам, хоч тільки з прямого дозволу їхнього господаря. За порушення цього правила встановлювався грошовий штраф – 100 золотих монет за кожного неправильно прийнятого раба [2, с. 48].

Але та взаємодопомога, яка надавалась у даних колегіях, набувала насільки рельєфних обрисів, що їх можна вважати яскраво вираженими організаціями взаємного страхування в умовах античного суспільства, головним чином, на випадок смерті.

Collegia funeraticia мала особливості внутрішньої корпоративної організації. Для того щоб стати членом цієї колегії, слід було зробити вступний внесок у розмірі 100 сестерцій і амфору «доброго вина», потім щомісячно сплачувати по 5 асів. У випадку смерті члена колегії спочатку сплачувались 300 сестерцій як витрати на поховання, з яких 50 сестерцій утримувалися для роздачі їх учасникам похоронної процесії. Основна виплата була спрямована на організацію гідного поховання. Ця виплата могла бути виплачена тільки спадкодавцю за заповітом, а не за законом. Це пояснювалося тим, що тільки особа, обрана самим померлим, могла дотриматися основного призначення отриманих грошей. Навіть при відсутності заповіту гроші не видавалися законному спадкоємцю. Поховання в такому випадку відбувалося за рахунок даної суми

самою колегією. Потім така ж сума могла бути виплачена і для підтримки осиротілої сім'ї [1, с. 12].

Охороною основного призначення похоронних сум слугувала і їх недоторканність для кредиторських стягнень. Також існував виняток із того правила, що всі угоди, які уклалися рабами, належали їх господарю, останній не мав права на отримання похоронних виплат у разі його смерті [1, с. 12].

Особа позбавлялася права на отримання страхової суми у випадку самогубства або несплати місячного внеску у визначений строк [1, с. 12].

Незалежно від права на *funeraticium* (похоронна сума) і на підтримку у випадку хвороби, каліцтва, члени колегії мали право на отримання їх частки в колегіальному майні, особливо під час її ліквідації. Так, у 167 р. н. е. в Дакії відбулася ліквідація колегії (*collegia funeraticia*). Її майно було розділене між всіма її членами. Відвітавши перед ними і розподіливши майно, колегія повернула надане їй забезпечення (внески). Також при виході з колегії з особою розраховувалися. Якщо не у всіх колегіях, то в багатьох *collegia funeraticia* її члени мали право розпорядитися на випадок смерті своєю часткою участі у майні колегії [2, с. 52].

Отже, можна зазначити, що в колегії (*collegia funeraticia*) доволі високого ступеня розвитку набували і організація взаємного страхового забезпечення й інші питання майнових взаємовідносин. Для регулювання цих відносин існував певний юридичний механізм, доволі складне юридичне нормування у статутах і угодах колегій.

Крім релігійних, професійних колегій особливу групу складали у Давньому Римі військові колегії, які можна вважати початком особистого страхування.

Військова справа в Римі ще в період республіки виокремилася в особливу професію або «ремесло», в якій грошове господарство відіграло більшу роль, ніж у звичайних ремісників, а витрати, пов'язані з її проходженням, поклалися на самих військовослужбовців, що і створило сприятливі умови для розвитку страхування [2, с. 53].

Військові колегії існували серед різних представників римської армії: колегія горністів, канцеляристів, лазаретних працівників, військових кур'єрів, піхотинців, вершників та ін. Лише серед офіцерів не зустрічалось подібних організацій, бо римське офіцерство формувалося переважно з родової і грошової аристократії, яка не потребувала такої допомоги і, навіть, вважали негідним входити до їх складу [2, с. 56–57].

Окрім забезпечення достойного поховання, військові колегії переслідували й інші цілі. Так, наприклад, вступний внесок до колегії горністів складав 750 денаріїв (1 денарій – 4 сестерції), але він міг бути внесений поступово щомісячними платежами. За це колегія брала на себе наступні зобов'язання: видавала 500 денаріїв при підвищенні по службі у тому ж легіоні, 500 ден. у випадку переводу в інший легіон, для покриття витрат з переїзду морем піхотинцю додавалося 200 і кавалеристу 500 ден. після закінчення строку служби, але в разі дисциплінарного звільнення тільки половина від цієї суми;

500 ден. у випадку смерті спадкодавцю або іншій правомочній особі, яка брала на себе зобов'язання про поховання [1, с. 54].

Слід зазначити, що розміри внесків, випадки видачі і розмір допомоги колегій відрізнялися. Так, в іншій колегії, до якої входили особи більш високого військового звання сплачували вищі внески і отримували збільшені суми виплат: під час виходу з колегії у зв'язку з підвищенням – до 8 тис. сестерціїв; під час виходу як ветерана у відставку – до 6 тис. сестерціїв.

Ставлення держави до колегій у різні часи було неоднозначним – то держава майже не контролювала їх діяльність, то навпаки – забороняла їх. Так, у період пізньої республіки об'єднання плебсу брали активну участь у боротьбі за політичну владу і з цієї причини, в залежності від політичної складової, колегії то заборонялися, то відновлювалися. Остаточо римський імператор Авреліан увів державний контроль над колегіями наприкінці III ст. н. е. В період імперії заборонялася діяльність колегій з політичними складовими, але заохочувались «колегії маленьких людей», бо вони позбавляли державу від витрат на поховання і утримання на випадок каліцтва «маленьких людей» і використовувалися як противага іншим колегіям і спілкам, небезпечним з політичної точки зору.

«Незабезпеченим людям, – закріплює один з рескриптів імператора Севера – дозволяється збирати щомісяця підносили за обов'язкової умови, збиратися не частіше одного разу на місяць і не з приводу утворення нелегальної колегії. З релігійних мотивів збирати колегії не забороняється аби це не суперечило сенатус-консульту про заборону нелегальних асоціацій» [5]. Розпорядження розповсюджувало свою дію не лише на місто Рим, але і на всю територію Італії і провінцій.

У роз'ясненні, яке надав Ульпіан також зазначалося, що «будь-яка особа, що створила нелегальну колегію підлягає такому ж тяжкому покаранню, яке накладається на людей, які захопили військовою силою публічні міста або храми» [5].

Період принципату на перших порах зберігав ознаки республіки (визнавався народний суверенітет, скликалися народні збори), але поступово відбувалося його переродження в абсолютну монархію, яка остаточно сформувалася за часів правління Діоклетіана.

У зв'язку з реорганізацією державного устрою в абсолютну монархію радикально змінювалася і станова організація суспільства. З вищих станів вершники зникають, а стан сенаторів перетворився у загальноімперську знать бюрократичного характеру.

Спадковою і примусовою ставала професія військова: сини солдатів повинні були бути солдатами, і лише кількість, якої бракувало, поповнювалася з рекрутів. Тієї ж участі зазнали сфери торгівлі і промисловості; всі особи, зайняті в цих галузях, об'єднувалися у примусові спадкові корпорації, цехи, на які за круговою порукою, покладалося виконання їх професійних обов'язків. Серед них були професії корабельників (*navicularii*), зобов'язаних доставляти на кораблях їстівні припаси до столиці; професії булочників (*pistorii*) і

м'ясників (boarii); професії робочих на державних фабриках, рудниках та ін. Майже повсюдно вільна організація праці замінювалась примусовою; майже всі несли ту або іншу державну *functio*, ставали рабами держави – *servientes patriae* [6, с. 214–215].

Зміна умов праці призвела до зміни умов захисту осіб у сфері ремесла. Тут носіями страхового захисту стали професійні об'єднання ремісників, що постійно мешкали на певній території. Це були організації статутного, а не разового договірною характеру, з постійним, стабільним складом учасників, тісно пов'язаних між собою професійними, побутовими, релігійними інтересами [2, с. 42].

За умови постійного та тісного зв'язку в організаціях ремісників система взаємодопомоги набувала більш універсального характеру. Вона розповсюджувалася на широке коло нещасних випадків, які загрожували не лише майну, але і життю, здоров'ю людей. Тобто система взаємодопомоги складалася як з майнового, так і з особистого страхування, часто з перебісом останнього. Якщо ж вважати, що існувала система наступної розкладки збитку, то доволі швидко її змінила система акумуляції постійного страхового фонду [2, с. 42].

Після зміни умов торгівлі, коли в ній почали з'являтися організації постійного характеру зі стабільними членськими внесками (наприклад, римські колегії купців, середньовічні гільдії), система постійного страхового фонду встановилася і в них [2, с. 42].

Таким чином, звернення до діяльності колегій у Стародавньому Римі свідчить, що вони сприяли виникненню і розвитку страхових відносин, які пройшли свій шлях від найпростіших форм – захисту осіб від небезпеки (в архаїчний період) до необхідності створення постійного фонду з регулярними внесками для майбутнього забезпечення необхідних виплат. Крім того, діяльність військових колегій і професійних об'єднань ремісників сприяли виникненню особистого страхування, що передбачало відповідне відшкодування шкоди у разі загибелі у військовому поході або після настання нещасного випадку на виробництві.

Література

1. Вобльй К.Г. Основы экономии страхования. К.: Тип. И.Н. Соколова. 1915. Т. VII. 616 с.;
2. Райхер В.К. Общественно-исторические типы страхования. М.: Л. изд. и 1-я тип. изд-ва Акад. наук СССР. 1947. 283 с.;
3. Рыбников С. Очерки из истории страхования в России. *Вестник государственного страхования*. 1927. № 19–20. С. 112–116;
4. Микитюк В.О. Становлення та організація страхування в епохи Античності та Середньовіччя. *Вісник Харківського національного університету ВС*. 2009. № 4. С. 66–74;
5. Памятники римского права: Законы XII таблиц. Институции Гая. Дигесты Юстиниана. М.: Зерцало, 1997. 608 с.;
6. Покровський І.А. История римского права. СПб.: Издательско-торговый дом «Летний сад», Журнал «Нева», 1999. 533 с.;
7. Соколов П. Агапы или вечери любви в древнехристианской мире. М.: Изд-во О. Абышко, 2011. 256 с.